

Jaktfalk i Finnmark

Faktaark for prosjektet «Fugleturisme i Midt- og Øst-Finnmark», et prosjekt i «Naturarven som verdiskaper (M)»

Jaktfalken er verdens største falk. På grunn av sine jaktferdigheter er den av de høyest skattede og mest ettertraktede rovfuglene innenfor falkonersporten. Den har en cirkumpolar utbredelse, og er den eneste av falkeartene som regelmessig overvintrer i Arktis. For å klare den lange og kalde vinteren i nord, har den en rekke spesielle tilpasninger, blant annet en ekstra isolerende fjærdrakt. Jaktfalken er utbredt i fjellområder i mesteparten av Norge, men er mest tallrik i de nordligste fylkene. Selv her er den en fåtallig hekkefugl som bare sjelden sees utenom hekkeplassen.

Jaktfalken (*Falco rusticolus*) varierer i farge fra nesten helt hvite individer (Grønland), til svært mørke (Labrador, Canada). I Skandinavia er voksne jaktfalker en mellomfarget grå variant, og bare unntaksvis observeres lysere individer. Hannene er minst, og utgjør kun 65 % av kroppsvekten av en hunn. En stor hunn veier opp mot 2 kg. Kroppslengden for en jaktfalkhunn er 51-64 cm, for hanner 48-61 cm. Ungfugler av jaktfalk har brungrå overside, og basisfargen på undersiden er

gulbeige. Bryst og buk har markerte lengdestriper over det hele. Ben og vokshud er blå. Voksne fugler har blågrå overside med lysere tverrstriper og flekker. Undersidens bunnfarge er hvit, med varierende tetthet av tverrstriper, spesielt på buksene og kroppssidene. Ben og vokshud er gule.

I flukt kjennetegnes jaktfalken ved en kraftig kropp med forholdsvis brede vinger. I aktiv flukt virker den likevel ubesværet, og ytre del av vingen gjør mesteparten

Jaktfalkhann på hekkeplassen

*Jaktfalken kjennetegnes ved bred vingebasis og lang stjern.
Bildet viser en ungfugl.*

av arbeidet. Den lange stjerten skiller den fra den litt mindre vandrefalken. På nærmere hold kan også vingundersiden, med mørke underdekkere i kontrast til lyse svingfjær, skille jaktfalk fra vandrefalk. I enkelte situasjoner kan jaktfalken forveksles med hønsehauk, men hauken har vanligvis et helt annet fluktmønster.

Som andre falker utnytter jaktfalken høyder i terrenget til å speide etter byttedyr, og sitter ofte på steiner, påler eller strømstolper med utsikt.

Forekomst i Finnmark

Finnmark har helt fra historisk tid vært sett på som et kjerneområde for den skandinaviske jaktfalkbestanden. I middelalderen ble falker brukt som gaver mellom adelige på kontinentet, og europeiske falkefangere hentet falker i Finnmark allerede på 1200-tallet. På 1850-tallet var falkefangsten opphørt, men samling og beskrivelse av ulike fuglearters egg var blitt en stor vitenskap. Mange utenlandske eggsamlere besøkte Finnmark, og egg av jaktfalk var av de mest verdifulle. I Kautokeino bistod en rekke lokalkjente samer ved innsamlingen, og for noen utgjorde dette en viktig biinntekt.

Jaktfalken hekker spredt over det meste av fylket, men antall okkuperte territorier og ungeproduksjon varierer i takt med tilgangen til det viktigste byttedyret – rype. I et studieområde i Alta og Kautokeino kommuner i perioden 2001-2011, varierte antall okkuperte territorier fra 3 til 24 – en økning på 800 % fra bunn- til toppår! Data fra engelske eggsamlere som opererte på Finnmarksvidda på 1850-tallet, viser at det også den gang var store svingninger fra år til år. Gledelig nok viser sammenlikninger også at jaktfalkbestanden har holdt seg ganske stabil de siste 150 årene.

Hekkebiologi

Jaktfalken innleder hekkesesongen mens det ennå er full vinter i fjellet. Så tidlig som i januar begynner hannene å frakte mat inn til hekkeplassen, hvor de overleverer byttet til den ventende hunnen. De tidligste parene innleder eggleggingen i slutten av mars, og fra da av øker aktiviteten på hekkeplassen. Jaktfalkparet gjennomfører fluktspill, bytteoverleveringer og parringer i økende frekvens, akkompangert av høylytte skrik. De 3-4 rødbrune eggene legger de som regel i et gammelt ravnereir, mer sjeldent i reir av andre klippehekkende rovfugler eller direkte på en gresshulle. Av 94 hekkefunn i Alta-Kautokeino-området var 86 % i ravnereir eller kunstige etterlikninger av slike. Hunnen utfører mesteparten av rugingen, mens hannen sørger for matlevering. Eggene klekkes etter 34-36 dager, og ungene er på vingene 42-45 dager senere. Hunnen begynner også å jakte fra ungene er ca. 2 uker gamle, noe som gir økt variasjon i typer byttedyr falkene bringer til reiret. I tillegg til hovedbyttet rype, tar jaktfalken en rekke mellomstore fugler som ender, vadere, kråkefugler, samt smånagere. Det er heller ikke sjelden at andre rovfugler eller ugler havner på jaktfalkens spiseseddel. Majoriteten av jaktfalkkull i Finnmark forlater reiret i slutten av juni. Foreldrene forsørger dem inntil de oppnår selvstendighet én måneds tid etter utflyvning.

Vandringer

Jaktfalken er standfugl, men ungfuglene i Finnmark ser ut til å trekke til kysten i det første leveåret. Eksempler på det er flere reirunger ringmerket på Finnmarksvidda som er gjenfunnet på kysten av Finnmark, Troms

Jaktfalkene har faste sitteplasser ved reiret, hvor det etter hvert dannes markante skittstriper.

og Nordland. Sannsynligvis er det forekomsten av sjøfugl som lokker unge jaktfalker til Finnmarkskysten vinterstid. De voksne falkene sees på hekkeplassen gjennom hele vinteren og antas å være stedfaste. I dårlige rypeår kan det likevel tenkes at enkelte voksne fugler trekker bort fra hekkeområdene.

Trusler

De viktigste truslene for jaktfalken antas å være bestandsreduksjoner av byttedyr, forstyrrelser på hekkeplasser og habitatødeleggelse. Klimaendringer med gjengroing av åpne fjellarealer påvirker både byttedyrbestander og jakthabitater i negativ retning.

På Finnmarksvidda har jaktfalken begrenset antall egnede hekkeplasser. Jaktfalkene er også ekstremt tro til de tradisjonelle hekkeplassene. Fra Finnmark vet vi at mange av hekkeplassene eggssamlere beskrev på 1850-tallet, fortsatt er i bruk i dag. Fra Grønland er det påvist at jaktfalker har brukt én og samme reirplass gjennom 2700 år! Det er derfor avgjørende for bevaring av arten at tradisjonelle hekkeplasser beskyttes.

Habitatødeleggelse i form av hytteutbygging, motorferdselløyper eller veibygging, kan gjøre reirplassene uegnet for falkene på permanent basis. I Finnmark har vi eksempler på at ulovlig snøscooterkjøring har ødelagt hekkingen for jaktfalken. Bakkekjøring helt oppunder reirbergene i hekkeperioden, kan lett føre til at de sky falkene gir opp hekkingen. I Russland har ulovlig handel med egg og unger fått et stort omfang, men også i Norge er det avdekket flere tilfeller av slik faunakriminalitet. Ved mistanke om ulovlig etterstrebelse ved jaktfalkhekkeplasser, bør lokalt politi varsles.

Utvalgte kilder

Bakken, V., Runde, O. & Tjørve, E. 2003. Norsk ringmergingsatlas. Vol. 1. Stavanger Museum, Stavanger.

Burnham, K. K., Burnham, W. A. & Newton, I. 2011. Gyrfalcon *Falco rusticolus* post-glacial colonization and extreme long-term use of nest sites in Greenland. Reproduced in Watson, R.T., Cade, T.J., Fuller, M., Hunt, G. & Potapov, E. (Eds.). Gyrfalcons and Ptarmigan in a Changing World. The Peregrine Fund, Boise, Idaho, USA. <http://dx.doi.org/10.4080/gpcw.2011.0123>

Clum, N.J. and Cade, T.J. 1994. Gyrfalcon. The birds of North America, No. 114.

Forsman, D. 1999. The Raptors of Europe and The Middle East. T & A D Poyser.

Johansen, K. & Østlyngen, A. 2011. Ecology of the Gyrfalcon in Finnmark based on data from two 11-year periods 150 years apart. In R. T. Watson, T. J. Cade, M. Fuller, G. Hunt, and E. Potapov (Eds.). Gyrfalcons and Ptarmigan in a Changing World. The Peregrine Fund, Boise, Idaho, USA. <http://dx.doi.org/10.4080/gpcw.2011.0215>.

Koskimies, P. 1999. Gyrfalcon *Falco rusticolus* Action Plan. - BirdLife International & EU commission.

Olafsen, O. 1915. Falkefangsten i Norge. Historisk Tidsskr., vol. V, b. 3: 337-364.

Tømmeraas, P. J., Johansen, K. & Østlyngen, A. 1994. Hen Harrier *Circus cyaneus* found eaten in Gyr Falcon *Falco rusticolus* nest. Fauna norv. Ser. C, Cinclus 17: 119-120.

Wolley, J. 1864. Ootheca Wolleyana. Vol.1. Ed. Newton, A., John van Voorst, Paternoster Row, London.

Østlyngen, A., Johansen, K. & Halvorsen, P.A. 2011. Artificial nests—A remedial action in maintaining viable Gyrfalcon populations? In R. T. Watson, T. J. Cade, Fuller, M., Hunt, G., & Potapov, E. (Eds.). Gyrfalcons and Ptarmigan in a Changing World. The Peregrine Fund, Boise, Idaho, USA. <http://dx.doi.org/10.4080/gpcw.2011.0314>

Faktaarket er laget av Arve Østlyngen

Alle foto: © Arve Østlyngen

Typisk reirplass for jaktfalk i en bratt bergvegg med et beskyttende overheng.